

ELSŐ SZAKASZ

AZ ESZTÉTIKAI ÍTÉLŐERŐ ANALITIKÁJA

ELSŐ KÖNYV

A szép analitikája

AZ ÍZLÉSÍTÉLET ELSŐ MOZZANATA,* A MINŐSÉG SZERINT

1. § Az ízlésítélet esztétikai

Azt, hogy valami szép-e, vagy sem, nem úgy állapítjuk meg, hogy a megjelenítést az értelem által az objektumra vonatkoztatjuk ennek megismerése végett, hanem úgy, hogy a megjelenítést a képzelőerő által – s ezt talán az értelemmel összekapcsolva – a szubjektumra és a szubjektum öröm- vagy örömtelenség-érzésére vonatkoztatjuk. Az ízlésítélet ennél fogva nem megismerési ítélet, tehát nem logikai, hanem esztétikai: ezen olyan ítéletet értünk, amelynek meghatározó alapja *kizárólag szubjektív* lehet. Mármost a megjelenítéseknek, sőt maguknak az érzeteknek is minden vonatkozása lehet objektív (ekkor ez a vonatkozás azt jelenti, ami az empirikus megjelenítésben a reális tartalom) – kivéve az öröm és örömtelenség érzésére való vonatkozást: e vonatkozás ugyanis egyáltalán nem az objektumban jelöl valamit, hanem benne a szubjektum önmagát érzi, ahogyan a megjelenítés afficiálja őt.

* Az itt alapul vett definíció szerint az ízlés a szép megítélésének képessége. De hogy mi szükséges ahhoz, hogy egy tárgyat szépségnek nyilvánítsunk, ennek feltárása az ízlés ítéleteinek analízisére vár. A mozzanatok, amelyekre ez az ítélőerő a maga reflexiójában tekintettel van, az ítlés logikai funkcióit szem előtt tartva kutattam fel (hiszen az ízlésítéletben mindig bennefoglaltnak az értelemre való vonatkozás). Elsőként a minőség funkcióját tárgyalom, mivel a minőség az, amit a szépről alkotott esztétikai ítélet először figyelembe vesz.

Egy szabályszerű, célszerű épületet a megismerőképességgel megragadni (függetlenül attól, hogy a megjelenítésmód distinkt vagy zavaros): ez valami egészen más, mint ennek a megjelenítésnek a tetszés érzetével tudatában lenni. Utóbbi esetben a megjelenítés teljesen a szubjektumra vonatkoztatik, éspedig a szubjektum életérzésére, melyet az öröm vagy örömtelenség érzésének nevezünk; s ez az érzés egy teljesen külön megkülönböztető- és megítélőképesség alapját adja, mely képesség a megismeréshez semmivel sem járul hozzá, hanem csupán abban áll, hogy az adott megjelenítést a szubjektumban összeveti a megjelenítések teljes képességével, ami az elemében önmaga állapotának érzése által tudatosul. Egy ítéletben az adott megjelenítések lehetnek empirikusak (tehát esztétikaiak), de az általuk alkotott ítélet logikai, ha benne e megjelenítéseket csak az objektumra vonatkoztatjuk. Fordítva pedig, legyenek az adott megjelenítések akár racionálisak is, ha egy ítéletben egyedül a szubjektumra (ennek érzésére) vonatkoztatnak, úgy ennyiben mindenkor esztétikaiak.

2. § Az ízlésítéletet meghatározó tetszés minden érdek nélkül való

Érdeknek azt a tetszést nevezzük, amely egy tárgy létezésének megjelenítéséhez kapcsolódik. Az ilyen tetszésnek ennélfogva mindenkor vonatkozása van egyszersmind a vágyóképességre is, mégpedig vagy úgy, hogy meghatározó alapja a vágyóképességnek, vagy úgy, hogy legalábbis szükségszerűen összefügg a vágyóképesség meghatározó alapjával. Az a kérdés viszont, hogy egy dolog szép-e, nem arra vonatkozik, hogy számunkra vagy bárki más számára van-e, vagy akár csak lehet-e valami fontossága a dolog létezésének, hanem arra, hogy miként ítéljük meg a dolgot a pusztá szemlélésben (szemléletben vagy reflexióban). Ha valaki megkérdézi, hogy szépnek találom-e a palotát, amely előtt állok, akkor erre mondhatom ugyan, hogy nem szeretem az olyan dolgokat, amelyek pusztán arra valók, hogy megbámuljuk őket, vagy tehetek úgy, mint az a bizonyos irokez törzsfőnök, akinek Pánizsban semmi sem tetszett jobban a kifőzékéknél, azután becsmérlehetem jó rousseau-i módon a nagyságok hivalkodását, akik a nép verítéke árán jutnak efféle szükségtelen dolgokhoz,

s végül igen könnyen meggyőzhetem magam arról is, hogy ha egy lakatlan szigetre kerülnék, minden remény nélkül arra, hogy valaha is újra emberek közé jussak, akkor hiába varázsolhatnék oda a pusztá kívánságommal egy ilyen pompás palotát, még csak ennyi fáradságot sem vennék magamnak, ha volna már egy kunyhóm, mely elég kényelmes nekem. Mindez elfogadható, sőt helyeselhető – csak hogy most nem erről van szó. A kérdés csak arra vonatkozik, hogy kísérí-e bennem tetszés a dolog pusztá megjelenítését, legyek bármily közömbös is e megjelenítés tárgyának létezése iránt. Hogy egy tárgyat *szépnek* nevezzek, és bizonyosságát adjam ízésemnek: könnyen belátható, hogy ezzel kapcsolatban az a döntő, amit a tárgy megjelenítésével önmagamban kezdek, nem pedig az, ami engem a tárgy létezéséhez köt. Mindenkinek el kell ismernie, hogy a szépségről alkotott olyan ítélet, amelyhez a legcsekélyebb érdek is keveredik, nagyon részrehajló, s nem tiszta ízlésítélet. Ha valaki az ízlés kérdésében a bíró szerepét akarja játszani, akkor a legcsekélyebb elfogultságot sem szabad éreznie a dolog létezése iránt, hanem e tekintetben teljesen közömbösnek kell lennie.

Ezt a különleges jelentőséggel bíró tételt úgy világíthatjuk meg a legjobban, ha az ízlésítéletben megnyilvánuló tiszta érdekmentes* tetszéssel szembeállítjuk az olyan tetszést, amely érdekkal kapcsolódik össze; főként pedig ha eközben megbizonyosodunk egyúttal arról is, hogy az érdeknek nincs több fajtája az alább megnevezendőkhöz kívül.

3. § A kellemes feletti tetszés érdekekkel kapcsolódik össze

Kellemes az, ami az érzékeknek az érzelben tetszik. Itt rögtön alkalom nyílik arra, hogy felhívjuk a figyelmet az „érzet” szó két lehetséges jelentésének igen gyakori felcserélésére, s ezt egyben kifogás tárgyává

* A tetszés tárgyáról alkotott ítélet lehet teljességgel *érdekmentes*, ám ugyanakkor *érdekelő*, vagyis olyan, hogy nem alapul érdeken, de érdeket hoz létre; ilyenek a tiszta morális ítéletek. Az ízlésítéletek azonban, önmagukban véve, nem is alapoznak meg semmiféle érdeket. Csak a társadalomban válik *érdekkéssé*, hogy ízléssel bírjunk; ennek okát a későbbiekben fogjuk kimutatni.

is igyek. Minden tetszés – mondják vagy gondolják – maga is érzet (ti. egy öröm érzete). Ennél fogva minden, ami tetszik, épp azért, mert tetszik, kellemes (és a különböző fokozatok szerint vagy akár a más kellemes érzetekhez való viszonyai szerint *bújos, kedves, elbűvölő, örvendtes* stb.). De ha ezt elfogadjuk, akkor az érzékek benyomásai, amelyek a hajlamot, az ész alaptételei, amelyek az akaratot, és a szemlélet pusztá reflektált formái, amelyek pedig az ítélőerőt határozzák meg: az öröm érzésére tett hatást illetően mindezek teljesen azonosnak volnának. Hiszen ez a hatás nem volna egyéb, mint a szubjektum állapotának érzetében rejlő kellemesség, és ekkor, mivel képességeink minden munkálkodásának végeredményben a gyakorlatira kell irányulnia, s ebben mint céljában egyesülnie, képességeinktől nem várhatnánk el mást, mint hogy a dolgokat és ezek értékét egyedül az általuk ígért gyönyör szerint becsüljék meg. E gyönyör elérésének módja végső soron egyáltalán nem számítana, s miután itt az eszközök megválasztása lenne az egyetlen, ami különbséget tehet, ezért az emberek vádolhatnák ugyan egymást ostobasággal és tudatlansággal, de aljassággal és gonoszsággal soha; mert bár ki-ki aszerint, ahogyan a dolgokat látja, mégis mindenki egyazon célra törekedne: a gyönyörre.

Amikor az öröm vagy örömtelenség érzésének meghatározásánál érzetről beszélünk, akkor ez a kifejezés egészen mást jelent, mint amikor egy dolognak az érzékek (mint a megismerőképességhez tartozó receptívitás) által adott megjelenítését nevezzük érzetnek. Míg ugyanis az utóbbi esetben a megjelenítés az objektumra vonatkoztatik, addig az előbbiben egyedül a szubjektumra, s egyáltalán nem megismerésre szolgál, még olyanra sem, amellyel a szubjektum önmagát ismeri meg.

A fenti magyarázatban viszont az „érzet” szón az érzékek objektív megjelenítése értendő; és hogy egyszer s mindenkorra elkerüljük a félreértelmezés veszélyét, ezért arra, ami mindenkor pusztán szubjektív kell hogy maradjon, és semmiképp sem jelentheti egy tárgyának a megjelenítését, az egyébként is szokásos „ézés” elnevezést kívánjuk használni. A mezők zöld színe az *objektív* érzethez mint az érzék tárgyának észleletéhez tartozik, a szín kellemessége viszont a *szubjektív* érzethez, mely nem jelenít meg tárgyat, vagyis az érzéshez, amely által az objektumot a tetszés tárgyának tekintjük (mely tetszés nem megismerése az objektumnak).

Hogy az az ítélet, amellyel valamilyen tárgyat kellemesnek nyilvánítók, a tárgyhoz fűződő érdeket fejezi ki, ez már abból is világos, hogy az ítélet az érzet révén vágyat ébreszt az efféle tárgyak iránt, tehát a tetszés nem a tárgyról való pusztá ítéletet előfeltételezi, hanem létezésének vonatkozását állapotomra, ahogyan ezt egy ilyen tárgy afficiálja. Ezért a kellemesről nem egyszerűen azt mondjuk, hogy *tetszik*, hanem azt, hogy *gyönyört kelt*. A kellemes iránt nem pusztá tetszést tanúsítok, hanem hajlam támad bennem; s hogy valami a legelevenebb módon kellemes legyen, ehhez olyannyira nincs szükség ítéletre az objektum mibenlétéről, hogy akik mindig csak az élvezetet hajhásszák (hiszen e szó jelöli a gyönyör belső lényegét), azok szívesen mellőznék mindennemű ítéletet.

4. § A JÓ FELETTI TETSZÉS ÉRDEKEL KAPCSOLÓDIK ÖSSZE

Jó az, ami az ész közvetítésével, a pusztá fogalom által tetszik. Van, amit *valamire jónak* nevezünk: a hasznosat, ami csak mint eszköz tetszik; s van, amit *önmagában jónak*: azt, ami önmagáért véve tetszik. A jó mindkét fajtájához hozzátartozik egy cél fogalma, tehát az ész viszonya egy (legalábbis lehetséges) akaráshoz, következképp a tetszés egy objektum vagy egy cselekvés *létezése* felett – azaz valamilyen érdek.

Ahhoz, hogy valamit jónak találjak, mindenkor tudnom szükséges, hogy az adott tárgynak miféle dolognak kell lennie, azaz rendelkeznem kell e tárgy fogalmával. Ahhoz viszont, hogy valamilyen szépséget találjak, erre nincs szükségem. Virágok, szabad rajzok, a lombmintaát szándék nélkül egymásba fonódó vonalai: nem jelennek semmit, nem függenek semmilyen meghatározott fogalomtól, s mégis tetszenek. A szép feletti tetszésnek a tárgyról való, valamilyen fogalomhoz – de nem valamely meghatározott fogalomhoz – elvezető reflexiótól kell függenie, s ezáltal különbözik a kellemeségtől is, mely teljesen az érzeten alapul.

A kellemes sok esetben azonosnak látszik a jóval. Így rendszerint azt hallani, hogy minden gyönyör (kiváltképp a tartós) önmagában jó, ami nagyjából annyit tesz, hogy tartósan kellemesnek lenni és jónak lenni egy és ugyanaz. Hamar észrevehető azonban, hogy ez

pusztán a szavak hibás felcserélése, hiszen az e kifejezésekhez sajátlagosan tartozó fogalmak semmiképp sem cserélhetők fel egymással. A kellemességet, amely mint olyan a tárgyat csupán az érzékre való vonatkozásban jeleníti meg, először egy cél fogalma által az ész elvei alá kell hozni ahhoz, hogy mint az akarat tárgyát jónak nevezhesstük. De amikor azt, ami gyönyört kelt, egyszersmind *jónak* nevezem, akkor már teljesen más a tetszésre való vonatkozás. Belátható ez abból, hogy míg a jó esetében mindig kérdés, hogy vajon pusztán közvetve jó-e, vagy közvetlenül jó (hasznos-e vagy önmagában jó), addig a kellemesnél ilyen kérdés egyáltalán nem merülhet fel, mivel ez a szó mindenkor olyasvalamit jelent, ami közvetlenül tetszik. (Ugyanez a helyzet azzal, amit szépek nevezek).

A kellemest még a leghétköznapiabb beszédben is megkülönböztetjük a jótól. Egy fűszerrel és más adalékokkal gazdagon ízesített ételről habozás nélkül mondhatjuk, hogy kellemes, és ismerhetjük el együttal, hogy nem jó; mert az ilyen étel közvetlenül *jólesik* ugyan az érzékeknek, közvetve azonban, vagyis a következményekre tekintő ész szempontjából, nemtetszést vált ki. Ez a különbség még az egészség megítélésében is megfigyelhető. Aki egészséges, annak számára az egészség közvetlenül kellemes (legalábbis negatív, azaz mint a testi fájdalmak hiánya). De hogy az egészséget jónak mondassuk, ehhez még az ész által célokra kell irányítani, nevezetesen olyan állapotnak kell tekinteni, amely kedvet ad dolgaink elvégzéséhez. Ami pedig a boldogságot illeti, végeredményben mindenki azt hiszi, hogy az élet kellemességeinek legnagyobb összege (mind mennyiség, mind tartósság szerint) igazi jónak, sőt a legfőbb jónak nevezhető. Csakhogy az ész itt is ellenkezik. A kellemesség élvezet. Ha viszont minden csak az élvezeten múlnék, akkor ostobaság volna aggályoskodni azon eszközök miatt, amelyekkel az élvezetet elérjük, amiatt, hogy ez passzív, a természet bőkezűsége által történik-e, vagy öntevékenységre és saját cselekvés révén. Azonban az ész sohasem hagyja magát meggyőzni arról, hogy önmagában véve értékkel bírna egy ember egzisztenciája akkor, ha pusztán azért él, *hogy élvezzen* (legyen ez irányban mégoly buzgó is), vagy akár akkor, ha másoknak, akik szintén csak az élvezésre törekcszenek, ennek eszközeként a legjobban a segítségére van, és a szümpathia révén maga is velük élvez minden gyönyört. Az ember csak azzal ad abszolút értéket létezésé-

nek – mint egy személy egzisztenciájának –, amit az élvezetre való tekintet nélkül tesz, teljes szabadságban és függetlenül mindattól, amit a természettől passzív módon is megkaphatna; a boldogság pedig, kellemességének teljével, távolról sem a feltétlen jó.*

Azonban mindeme különbségeik mellett a kellemes és a jó abban mégis megegyeznek, hogy a tetszés mindkettőnél a tárgyhoz fűződő érdekekkel kapcsolódik össze; igaz ez nemcsak a kellemesre (3. §) és a valamilyen kellemesség eszközeként tetsző közvetve jóra (a hasznosra), hanem a feltétlenül és minden tekintetben jóra is, nevezetesen a morális jóra, mellyel a legmagasabb érdek jár együtt. Mert a jó az akarat objektuma (vagyis az ész által meghatározott vágyóképességé), márpedig valamit akarni ugyanaz, mint létezése felett tetszést lelmi, azaz hozzá érdekekkel viszonyulni.

5. § A tetszés három specifikusan különböző fajtájának összehasonlítása

A kellemesnek és a jónak egyaránt vonatkozása van a vágyóképességre, s emnyiben mindkettővel olyan tetszés jár együtt – az előbbivel egy patológiáusan feltételezett (ingerek, stimulusok által kiváltott) tetszés, az utóbbival egy tiszta gyakorlati tetszés –, amelyet nem pusztán a tárgy megjelenítése határoz meg, hanem egyszersmind a subjektum megjelenített kapcsolata a tárgy létezésével. Nem pusztán a tárgy tetszik, hanem létezése is. Ezzel szemben az ízlésítélet pusztán *kontemplatív*, azaz olyan ítélet, amely, a tárgy létezése iránt közömbösen, csak összeveti a tárgy milyenségét az öröm és örömtelenség érzésével. De maga ez a kontempláció nem irányul fogalmakra sem; hiszen az ízlésítélet nem megismerési ítélet (sem elméleti, sem gyakorlati), s ezért sem nem *alapul* fogalmakon, sem nem *cél*oz fogalmakat.

* Az élvezésre vonatkozó kötelezettség: nyilvánvaló képtelenség. Ugyanígy képtelenség tehát kötelezettséget megszabni minden olyan cselekedetre vonatkozóan, amelynek célja pusztán az élvezés, legyen ez mégoly szellemi módon kibondolt (vagy szelleminek feltüntetett), vagy akár misztikus, úgynevezett mennyei élvezet.

A kellemes, a szép és a jó tehát a megjelenítéseknek az öröm és örömtelenség érzéséhez való három különböző viszonyát jelöli, és a tárgyakat vagy a megjelenítésmódokat az ezen érzésre való vonatkozásuk szerint különböztetjük meg egymástól. Ugyiszintén eltérők azok a kifejezések, amelyekkel az egyes esetekben keletkező elégedettséget jelöljük. *Kellemesnek* nevezi valaki azt, ami benne *gyönyört kelt*; *szépnek* azt, ami neki pusztán *tetszik*; *jónak* pedig azt, ami *megbecsülésnek, méltánylásnak* örvend, vagyis amiben objektív értéket tételez. A kellemesség az ésszel nem bíró állatokra is érvényes; a szépség csak az emberekre mint állati s mégis eszes lényekre, de nem mint olyan lényekre, amelyek pusztán eszesek (mint pl. a szellemek), hanem amelyek egyben állatiak is; a jó viszont minden eszes lényre általában véve – ez egy olyan tétel, amely csak a későbbiekben kaphat kimerítő igazolást és magyarázatot. Állíthatjuk, hogy a tetszés e három fajtája közül csakis és kizárólag az ízlésnek a szép feletti tetszése érdekmentes és *szabad* tetszés; hiszen nem kényszeríti ki semmilyen érdek, sem az értekek, sem az ész érdeke. Ezért a tetszésről azt mondhatnánk, hogy a nevezett három esetben a *hajlamba*, a *kedvelésre* és a *tiszteletra* vonatkozik. A *kedvelés* ugyanis az egyetlen szabad tetszés. Sem a hajlam tárgya, sem pedig egy olyan tárgy, amelynek vágyását egy ész-törvény rója ki ránk, nem hagyja meg nekünk azt a szabadságot, hogy saját magunk tegyünk valamit az öröm tárgyává. Minden érdek szükségletet előfeltételez vagy hoz létre, és a tetszés meghatározó alapjaként nem engedi, hogy a tárgyról alkotott ítélet szabad ítélet legyen.

Ami a kellemes esetében a hajlam érdekét illeti, mindenki azt mondja, hogy az éhség a legjobb szakács, és az egészséges étvágyú embernek minden ízlik, ami csak ehető; tehát az ilyen tetszés nem adhatja bizonyítékát az ízlés szerint történő választásnak. Csak amikor a szükséglet kielégült, csak akkor lehet eldönteni, hogy valójában kinek van és kinek nincs ízlése. Hasonlóképpen van helyes viselkedés (*conduite*) erény nélkül, udvariasság jóakarattal nélkül, tiszteltetés tisztességesség nélkül stb. Mert ahol az erkölcsi törvényé a szó, ott, objektíve, nincs többé szabad választás a tekintetben, hogy mit kell tenni; és ízlést mutatni az erkölcsi törvény végrehajtásában (vagy annak megtételében, ahogy mások végrehajják), ez egészen más, mint a morális gondolkodásmódot ki nyilvánítani: mert míg ez utób-

bi parancsot foglal magában, és szükségletet hoz létre, addig az erkölcsi ízlés csak játszik a tetszés tárgyaival, anélkül hogy bármelyikhez kötődne.

A szépnek az első mozzanathól következtetett magyarázata

Az ízlés az a képesség, hogy egy tárgyat vagy megjelenítésmódot egy minden értektől mentes tetszés vagy nemtetszés által ítéljünk meg. Az ilyen tetszés tárgyát *szépnek* nevezzük.

AZ ÍZLÉSTÉLET MÁSODIK MOZZANATA,
NEVEZETESEN MENNYISÉGE SZERINT

6. § A szép az, amit fogalmak nélkül egy általános tetszés objektumaként jelenítünk meg

A szépnek ez a magyarázata kikövetkeztethető az előbbiből, mely szerint a szép egy minden értektől mentes tetszés tárgya. Mert ha valaki tudatában van annak, hogy a valamely tárgy felett érzett tetszés nála magánál minden érdekek nélkül való, akkor ezt a tárgyat nem ítélni meg másképp, csak úgy, hogy annak mindenki számára a tetszés alapját kell jelentenie. Mivel ugyanis a tetszés nem a szubjektum valamely hajlamán alapul (és nem is valamilyen megfontolt érdeken), hanem az ítéelő teljesen *szabadnak* érzi magát a tárgy iránt tanúsított tetszés tekintetében, ezért nem találhat a tetszés alapjaként olyan privátfeltételeket, amelyekhez egyedül az ő szubjektuma kötődne, s így a tetszést olyasvalamin alapulónak kell tekintenie, amit mindenki másnál is előfeltételezhet; következőképp azt kell hinnie, hogy alapja van mindenki másól hasonló tetszést elvárni. Az ítéelő ezért úgy fog beszélni a szépről, mintha a szépség a tárgy mibenlétéhez tartoznék; az ítélet pedig logikái volna (a tárgyról való fogalmak által annak megismerését adná) – mert bár az ítélet csak esztétikai, s pusztán a tárgy megjelenítésének a szubjektumra való vonatkoztatását foglalja magában, annyiban mégis hasonló a logikai ítélethez, hogy előfeltételezhető mindenki számára való érvényesség. Am ez